



дарствах України в період НЕПу // Український селянин: Зб. наук. пр. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Десятніков О.В. Чисельність наймитів в одноосібних селянських господарствах України у період НЕПу // Український селянин: Зб. наук. пр. – Черкаси, 2003. – Вип. 8.

28. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України: зародження та особливості становлення приватнопідприємницької діяльності в роки НЕПу // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. – Х., 2002. – Вип. 34.
29. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.) / За ред. С. Кульчицького. – К., 2000.
30. Лазаренко В.М. Розвиток індивідуального селянського господарства Північного Лівобережжя України у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2000.
31. Лантух В.В. Становлення і розвиток торгівлі на Україні в 1922–1932 гг. – Х., 1992.
32. Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001.
33. Нізова Л.В. Промислова кооперація Радянської України в добу непу. – К., 2003.
34. Олійник М.М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. – Х., 1998; Олійник М.М. Приватна та орендна промисловість України в період нової економічної політики // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 2002.
35. Лантух В.В. Торгівля в Україні в 1921–23 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Х., 1995.
36. Лантух І.В. Формування інфраструктури ринку в Україні в роки непу (1921–1928 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2001.
37. Лобач К.В. Історичний досвід регулювання споживчого ринку України в період непу: історико-економічний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994.
38. Диланян А.А. Ринкові відносини в теорії і практиці більшовицької партії в умовах непу: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1992.
39. Пиріг О.А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2002; Пиріг О.А. Ринкові відносини в контексті непу // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 6.
40. Каташинська Я. Функціонування приватної торгівлі в Україні в роки НЕПу (1921–1929 рр.) // Пам'ять століть. – 2007. – № 6.
41. Лобач К.В. Непмани на споживчому ринку України: 20-ті роки: іст. зошити. – К., 1994.
42. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. – Х., 2002.
43. Коцур Г., Пиріг О. Кредитно-банківська система України початку непу // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці, 2000. – Т. 4.
44. Олійник М.М. Становлення і діяльність профспілок в умовах розвитку приватного підприємництва в Україні (1921–1929 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 1997.
45. Сушко О.О. Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928 рр.): історико-теоретичний аспект: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2004.
46. Десятніков О.В. Еволюція трудових відносин на селі в добу НЕПу: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2005.

**Shapoval L.I. Illustration by modern Ukrainian historians history of enterprise in the NEP period.** In the article was made the historiographical analysis of modern Ukrainian historians researches, who explained the principles of conceptual, theoretical and methodological approaches and problem-themes ways of the New Economic Politics history.

**Key words:** new economic politics, historian, business, market, trade.

В. М. Орлов

## ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОРІЄНТАЛІЗМУ В УКРАЇНІ: НОВІТНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті проаналізовано розвиток орієнталізму в Україні та особливості становлення його новітніх модифікацій. Охарактеризовано наукові джерела, які описують особливості формування орієнталізму та неоорієнталізму. Запропоновано типологію неоорієнтальних об'єднань в Україні.

**Ключові слова:** вайшнави, деномінація, конфесія, Міжнародне товариство свідомості Крішні, неоорієнталізм, орієнталізм.

Упродовж ХХ ст. в Україні відбувся процес урізноманітнення конфесійної мапи. Поряд із традиційними для регіону православ'ям, греко-католицизмом з'явилися й новітні екзотичні релігійні деномінації орієнтального спрямування, кількість і видовий склад яких є достатньо строкатим. Вивчення історії формування й еволюційних змін орієнталізму в Україні не набуло значного поширення у середовищі фахових істориків. Цей факт пояснює актуальність запропонованої тематики.

У науковому вимірі процес формування й еволюції орієнталізму в Україні вивчали, передусім, релігієзнавці, філософи, соціологи, котрі з власних позицій, послуговуючись власними методологічними засадами, аналізували особливості становлення зазначених громад на українських землях. Історія та сутність сучасного орієнталізму характеризується у наукових дослідженнях О. Ігнатовича, С. Арутюнова [1; 2], К. Корташевої [3], В. Меликова [4], Л. Пендюріної [5], Р. Рибаківа [6], М. Смирнова [7], Н. Тамаян [8], О. Тимошука [9], А. Ткачєвої [10–13], Є. Торчинова [14; 15], М. Уланова [16], Б. Фаликова [17], О. Хаммера [18], А. Шевченко [19] тощо. Історії окремих релігійних громад Міжнародного товариства свідомості Крішні на пострадянському просторі присвячені окремі розвідки С. Ватмана [20], О. Дерягіної [21], С. Іваненка [22; 23], В. Костюченка [24], С. Наливайка [25], М. Орел [26], А. Ротовського [27], М. Салганік [28], А. Седінко [29]. Становленню громад Фалунь Дафа (Фалульгун) на пострадянському просторі в 1990-х рр. приділено увагу в дисертації О. Пелюх [30].

Сутність ідеологічних, віронавчальних постулатів псевдоорієнтальних громад та їх еволюційних процесів відображена у дослідженнях Н. Москвичової (праця присвячена постаті Р. Штайнера) [31]. У працях С. Аблєва [32], Т. Симанженкової [33–35], Н. Самохіної [36] та Я. Фатхитдінової [37] відзеркалена роль реріхівського товариства, віровчення Агні Йоги (Живої Етики) та проаналізовано персоналії фондаторів руху, зокрема О. та М. Реріхів. Л. Васильєвим продовжене дослідження історії орієнталізму у контексті вивчення причин походження новітніх східних релігійних груп [38]. Метою цієї статті є паралельний аналіз розвитку орієнтальних деномінацій в Україні та характеристика наукових і науково-популярних праць, присвячених класичному і новітньому орієнтальному рухові.

Поряд із дослідженням класичного орієнталізму (буддистських, індуїстських громад), в Україні відбувся значний розвиток і особливого варіанту східних релігій у форматі оновленого новітнього орієнталізму. Загалом виникнення та фундація неоорієнтальних релігійних громад пов'язані з класичною орієнтальною традицією (буддизмом, індуїзмом, синтоїзмом). У свою чергу варто наголосити на неоднорідності сучасного орієнтального руху в Україні. Наприклад, можна запропонувати розподіл неоорієнтальних деномінацій на два різновиди: модифіковані та ерзац-орієнтальні.



Модифіковані організації виникли на основі трансформації традиційних східних релігій, які мали на меті осучаснення їх віровчення. Найякіснішим та найбільш чисельним за своїм складом репрезентантом цієї категорії є Міжнародне товариство свідомості Крішні. До когорти модифікованих нових релігій також варто долучити групи Трансцендентальної медитації, Ананди Марги, Брахма Кумаріс, Місія Чайтан'ї, культ Ошо, Всесвітню Чисту Релігію (Сахаджа-Йога), послідовників учення Свами Саї Баби, громади руху Сант Мат (Сурат Шабд Йоги), тантричне товариство Панчама-Веда, об'єднання Дхарми Кальки, центр Шрі Чінмоя, школу Карма Каг'ю (Лами Оле Нідала), Фалуңгун. Під ерзац-орієнтальними НРТ варто розуміти релігійні групи, які використовують лише певні елементи: східну філософію для конструювання власного віровчення та ідентифікуються з орієнтальною традицією лише зовнішньою атрибутикою. Наприклад, неотеоософські товариства, громади Агні Йоги (Живої Етики), неоантропософські групи тощо.

Одним із перших авторів, який здійснив аналіз історії крішнаїзму в СРСР був В. Матвеев [39]. У статті «Преданные Кришны – кто они?» зауважено, що початок появи вайшнавизму (або крішнаїзму) у СРСР варто пов'язувати з місіонерським візитом до Москви засновника та головного ідеолога Свами Прабгупади у 1971 р. Після його смерті у 1977 р. виникла проблема адміністративно-територіального управління місіонерським рухом Міжнародного товариства свідомості Крішні. Було запропоновано та у подальшому реалізовано поділ території земної кулі на одинадцять зон, зокрема, Україна, як і значна європейська частина СРСР, увійшла до Європейської зони, з єдиною системою координації та контролю. Аналізуючи особливості існування крішнаїтів у Радянському Союзі, автор зауважив, що на початку свого функціонування члени громади намагалися поводити себе відособлено та займатися натуральним господарством. Значний акцент робився на задіяності вайшнавів у сільському господарстві. Однак, як зазначає В. Матвеев, на момент написання статті, тобто на 1990 р., релігійний феномен має чітко виражений урбаністичний характер [40, 26].

Дещо іншу хронологію надано у монографії Н. Дудар та Л. Филипович, в якій зазначено, що в Україні вайшнавські громади з'явилися у 1981 р. На думку дослідниць, 1986 р. ООН заборонила переслідування крішнаїтів у Радянському Союзі, а від 1987 р. вони могли вільно проповідувати. На початку 2000 р. в Україні налічувалося 40 громад руху «Харе Крішна», з них 29 зареєстровані [41, 43].

Специфіка вивчення орієнтальних студій полягає у складності датування періодів становлення конкретних релігійних громад. Додатковими джерелами, які можуть проілюструвати історію формування орієнтальних громад в Україні є конфесійні періодичні видання. Зокрема у СРСР, за свідченням конфесійних видань, заснування вайшнавизму пов'язане з прибуттям у 1971 р. засновника Міжнародного товариства свідомості Крішні Свами Прабгупади, а другий етап, пов'язаний із процесом укорінення об'єднань розпочався у 1989 р. та спирався на цілеспрямовану місіонерську діяльність Ш. Г. К. Госвами [42, 1]. У цьому ж релігійному виданні Ачйутою А. Прабгу визначено основні періоди становлення крішнаїзму в історії СРСР та незалежної України, зокрема зауважено про початок формування перших громад у 1979 р. Етап максимальних репресій стосовно adeptів припадає на 1982–1985 рр.; 1986–1987 рр. – відзначаються поступовим

виходом організацій з підпілля та проведення релігійних свят на площі Жовтневої Революції (зараз – Майдан Незалежності) у Києві. 1989 р. ознаменувався відкриттям Центру крішнаїтів, а 1990–1991 рр. пов'язані з початком будівництва першого храму в Україні та чисельним приростом віруючих [43, 2–3].

Незважаючи на окремі неспівпадіння щодо хронології поширення орієнталізму на території України, можемо констатувати датування появи та активної місіонерської діяльності орієнтальних громад останньою третинною ХХ ст.

Поряд із опублікованими науковими роботами, присвяченими історії вайшнавизму, Є. Балагушкіним запропоновано розвідку, якою здійснено аналіз неоорієнтальної громади Ананда Марга та ролі її засновника П. Саркара. Її поява, на думку автора, пов'язана з практикою існування тисяч живих святих («садху») та втілень божеств («аватарів»), що є буденним явищем для релігійного повсякдення Індії [44, 40–41].

Таким чином, варто зацентрувати увагу на тому, що поширення орієнтальних деномінацій в Україні упродовж останньої третини ХХ ст. перетворилось із віяння часу, «релігійної екзотики» на звичну складову українського релігійного поля. Паралельно із цим процесом з'являється окремий корпус різновекторних наукових праць, що ілюструють історію розвитку орієнталізму та неоорієнталізму новітнього періоду на вітчизняному ґрунті.

1. Арутюнов С.А. Народы и культура: развитие и взаимодействия. – М., 1989.
2. Игнатович А., Светлов Г. Лотос и политика: необуддийские движения в общественной жизни Японии. – М., 1989.
3. Корташева Е.А. Экологичность культур Запада и Востока: религиозно-философские концепции (западное христианство, буддизм, индуизм, неоиндуизм, ислам, даосизм, конфуцианство) // Вопросы культурологии. – 2010. – № 9.
4. Философия и религия на зарубежном Востоке: ХХ век / Отв. ред. М. Степанянц. – М., 1985.
5. Пендюрина Л.П. Идеи индийской философской традиции в западной духовной культуре: Автореф. дисс. ... д-ра филос. н. – Ростов-на-Дону, 2009.
6. Рыбаков Р. Буржуазная реформация индуизма. – М., 1981.
7. Смирнов М.Г. Философия Мадхавы Садашивы Голвалкара: Дисс. ... канд. филос. н. – Екатеринбург, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elar.urfu.ru/handle/10995/471>.
8. Тамаян Н.В. Неоиндуизм на территории Украины: возникновения и современное положение // Украинское религиозновество. – 2006. – № 39.
9. Тимошук А.С. Российское общество сознания Кришны в начале XXI в.: поиски идентичности // Восток на Западе: Мат. науч. конф., посвященный Году Индии в России / Ред. А. Тимошук. – Владимир, 2009.
10. Ткачева А.А. Детективы духа. Индийский мистицизм: что в нем есть и что в нем ищут. – М., 1990.
11. Ткачева А.А. Индуистские мистические организации и диалог культур. – М., 1989.
12. Ткачева А.А. Неоиндуизм и неоиндуистский мистицизм // Древо индуизма. – М., 1999.
13. Ткачева А.А. «Новые религии» Востока. – М., 1991.
14. Торчинов Е.А. Пути философии Востока и Запада: познание запредельного. – СПб., 2005.
15. Торчинов Е.А. Религии мира: опыт запредельного: психотехника трансперсного состояния. – СПб., 1998.
16. Уланов М.С. Буддизм в социокультурном пространстве России (социально-философский анализ): Автореф. дисс. ... д-ра филос. н. – Ростов-на-Дону, 2010.
17. Фаликов Б. Монастырь на колесах // Наука и религия. – 2010. – № 11.

18. Hammer O. *Claiming knowledge: strategies of epistemology from theosophy to the New Age*. – Leiden; Boston, 2001.
19. Шевченко А.С. *Эволюция взглядов Дж. Кришнамурти: Автореф. дисс. ... канд. филос. н.* – СПб., 2006.
20. Матвеев В.О. *Проблема самореализации личности в современном кришнаизме*. – К., 1999.
21. Ватман С. В. *Бенгальский вайшнавизм*. – СПб., 2005.
22. Дерягина Е.Э. *Вайшнавизм: процессы трансформации и модернизации в России на рубеже XX–XXI вв.: Автореф. дисс. ... канд. филос. н.* – Омск, 2009.
23. Иваненко С.И. *Вайшнаванская традиция в России: история и современное состояние. Учение и практика. социальное служение, благотворительность, культурно-просветительская деятельность*. – М., 2008.
24. Иваненко С.И. *Кришнаиты в России правда и вымысел*. – М., 1998.
25. Костюченко В.С. *Классическая веданта и неоведантизм*. – М., 1983.
26. Наливайко С. *Кришна й Україна // Український світ*. – 1994. – № 1–2.
27. Орел М. *Бог Кришна і 30 його слонів // Україна молода*. – 1997. – 6 серпня.
28. Ротовський А.А. *«Харе Кришна...». Кришнаїзм у сучасному духовному житті // Людина і світ*. – 1991. – № 8.
29. Салганик М. *Откровение с востока // Если*. – 1993. – № 5–6.
30. Сединко А.С. *Международное Общество Сознания Кришны в России: Автореф. дисс. ... канд. филос. н.* – СПб., 2001.
31. Пелюх Е.И. *Развитие нового религиозного движения «Фалуньгун» в России (философско-религиоведческий анализ): Дисс. ... канд. филос. наук.* – Благовещенск, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.scholar.ru/speciality.php?page=12&spec\\_id=109](http://www.scholar.ru/speciality.php?page=12&spec_id=109).
32. Москвичева Н. Р. *Штайнер*. – М.; Ростов-на-Дону, 2006.
33. Аبلеев С.Р. *Космическая эволюция человека в философии Живой Этики (социально-философский аспект): Автореф. дисс. ... канд. филос. н.* – Тула, 1997.
34. Симанженкова Т.К. *Движение последователей Рерихов в современной России: философский истоки и тенденции эволюции: Автореф. дисс. ... канд. филос. н.* – Омск, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ay-forum.net/viewtopic.php?f=81&t=1128>.
35. Симанженкова Т.К. *Доктрина Рерихов и учения «Новой эры»: реальность и перспективы развития // Актуальные проблемы философии: Сб. науч. работ студентов и молодых ученых по итогам межвуз. науч.-практ. конф.* – Красноярск, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cultus.org.ru/content>.
36. Симанженкова Т.К. *Особенности развития движения последователей Рерихов в современной России // Вестник Красноярского государственного университета. Сер.: Гуманитарные науки*. – 2006. – № 3.
37. Самохина Н.Е. *Философское учение Агни Йоги: космос, человек, сознание (историко-философский анализ): Автореф. дисс. ... д-ра филос. н.* – М., 2008.
38. Фатхитдинова Я.Ю. *Новейшая история Рериховского движения в России: Автореф. дисс. ... к. и. н.* – Уфа, 2009.
39. Васильев Л.С. *История религий Востока*. – М., 2001.
40. Матвеев В. *Преданные Кришны – кто они? // Наука и религия*. – 1990. – № 10.
41. Дудар Н., Филипович Л. *Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади)*. – К., 2000.
42. *Дом Прабхупады*. – 2000. – № 2.
43. *Дом Прабхупады*. – 2000. – № 1.
44. Балагушкин Е. *Ананда Марг: мистика и реальность // Молодежь, религия, атеизм / Сост. В. Алексеев*. – М., 1986. – Вып. 3.

**Orlov V.M. The Orientalism history in Ukraine: modern scientific research.** In the article was analyzed the development of Orientalism in Ukraine and the peculiarities of its later versions. The scientific sources that described the features of the Orientalism and Neo-Orientalism formation were characterized. The typology of the Neo-Orientalism associations in Ukraine was proposed.

**Key words:** Vaishnava, denomination, the International Society for Krishna Consciousness, Neo-Orientalism, Orientalism, a religious association.

К. В. Івангородський

## НЕОЄВРАЗІЙСТВО ЯК РЕЧНИК ІМПЕРІЇ В ОЧАХ ЕТНОІСТОРИОГРАФІЇ

*У статті аналізується етнополітична доктрина сучасного російського руху неоевразійства як модель перетворення Росії на нову імперію в майбутньому.*

**Ключові слова:** неоевразійство, євразійці, Євразія, імперія, Росія, доктрина.

Звільнення історіографічного простору пострадянської доби від ідеологічного диктату «наукового» марксизму-ленінізму, здавалося б, назавжди позбавило дослідників необхідності аналізувати історичний процес з позицій політичної доцільності. Однак дотепер чимало науковців продовжують перебувати в полоні ілюзій, накинутих пласкими ідеологічними конструкціями та спровокованих підчас «історіографічними химерами». В межах існуючого сьогодні методологічного плюралізму, така ситуація, з першого погляду, не мала би викликати особливої стурбованості, але прагнення деяких «дослідників/учених» перетворити ці постулати на державні доктрини (до того ж з відверто агресивною тональністю) змушує уважніше проаналізувати їхню сутність і рівень впливу як на науку, так і на сучасну політичну сферу.

Однією з таких новітніх ідеологічних доктрин є так зване «неоевразійство», що сформувалося на російських теренах у 1990-х рр., і яке декларує свою «генетичну» спорідненість із відомим інтелектуальним рухом російських емігрантів у Європі 1920–30-х рр. – «євразійством» і, начебто, його «відроджувачем» у період горбачовської Перебудови – Л. Гумільовим [1], котрі, мовляв, і заклали «наукові основи» цієї сучасної течії. Забігаючи наперед, мусимо зауважити, що більшість критично мислячих дослідників цілковито спростовують цю «спадковість», підкреслюючи повну антинауковість вчення нинішнього «неоевразійства». Разом із тим, популярність останнього не лише в масі пересічних росіян, але й у середовищі провладної еліти Російської Федерації (РФ) змушує глибше з'ясувати, чому «неоевразійський проект» зазнає досить потужної критики у межах сучасної історіографії, причому передусім не російської.

Заідеологізована «наукова» модель історичного минулого, пропонована апологетами цього «вчення» (насамперед, його фактичного творця А. Дугіна), з огляду на прив'язку до «класиків» російської науки (й у першу чергу, до «етнологічної концепції» Л. Гумільова), одним із найважливіших своїх компонентів не безпідставно вважає етнічне походження та етноісторичну еволюцію спільнот східних слов'ян. Звідси, вибудовується й «геополітична» модель непростих відносин у сьогоденні поміж Україною, Росією та Білоруссю. Саме тому метою нашої розвідки є аналіз взаємовпливу науки, ідеології та етнополітичних практик сучасної Росії в контексті впливу на них «етноісторичних» постулатів, пропонованих концепцією неоевразійства. Тим більше, з огляду на відсутність подібних студіювань у межах сучасної української історіографії.

Незважаючи на те, що більшість фахівців однозначно заперечують спорідненість «класичного» та «нео-» євразійств, останнє все ж таки сприймає деякі постулати першого. Насамперед, це антизахідна риторика та несприйняття демократії як суспільного явища та політичної цінності Заходу загалом. Однак не менш важливою ознакою такої «спадковості» слід визнати й негативне ставлення до «українського питан-